

BYGG NADS VÅRD

TAPETER

Historien om papperstapeten är historien om en inredningsdetalj som från att ursprungligen varit förbehållen de välbärgade blivit allemens egendom. Det kunde ske genom att den från början dyra och helt hantverksmässiga tapetproduktionen så småningom mekaniserades och baserades på allt billigare råvaror så att priset blev överkomligt för fler och fler.

Med ordet tapet avsågs ursprungligen textilt material. När man i medeltida handlingar omnämner tapeter är det inte ens säkert att det är fråga om textilier att hänga på väggarna. För det mesta handlar det dock om vävda tapeter att använda som väggbeklädnad.

Papperstapeten är ursprungligen en billig imi-

tation av vävda väggbeklädnader men också andra dyrbara väggmaterial som gyllenläder, kvadersten, träådring och marmor har imiterats under papperstapetens historia. Ännu idag används imitationer flitigt i form av t ex vinylplasttapeter som imiterar kakel.

Den äldsta papperstapeten som påträffats i Sverige är daterad till sent 1500-tal och hittades i ett hus i Malmö. Det är dock först kring 1700-talets mitt som man kan säga att papperstapeten började bli vanlig i Sverige. Det var då i huvudsak på slott och herrgårdar man hade tapeter. Under 1800-talets första decennier hade dyrbara franska tapettryck fått en tämligen vid utbredning i dessa miljöer samt i rika borgarhem i städerna.

På 1830- och 40-talen införs tapeter i många prästgårdar, länsmansgårdar och officersboställen och ungefär samtidigt i kustbandet, i hemmen för skeppare med utlandskontakter samt på förläggargårdar och storbondgårdar. Först så sent som på 1870- och 80-talen får den tryckta papperstapeten en mer allmän spridning över landet.

Tillverkningen

Produktionen av tapeter förblev länge dyr och var i huvudsak ett hantverk. Mönstret trycktes eller målades för hand på våder som klistrats ihop av pappersark ca 60 x 70 cm stora. Väderna syddes ihop till hela väggfält som sedan spikades upp på väggen. Blocktrycket är den ursprungliga tapettryckningsmetoden. Med ett mönsterskuret träblock, likt en stor stämpel, tryckte man en färg i taget och lät tapeten torka emellan.

Ett viktigt steg framåt för tapettillverkningen togs då man började kunna tillverka papper i långa längder i slutet av 1700-talet. Det dröjde dock ca 30 år innan denna nyhet kom till användning inom tapetproduktionen. I Frankrike övergick man ungefär samtidigt till att trycka mönster med valsar i stället för flata tryckstockar. I stället för att låta tapeten torka mellan varje mönsterfärg tryckte man nu vått i vått. Den nya tryckmetoden förbilligade tapetframställningen ansevärt.

Den färgtyp som ända in i våra dagar varit den dominerande inom tapettrycket är limfärgen. Den ger en matt yta med karaktäristisk lyster. Också oljefärg har använts som tryckfärg. Limfärgen är känslig för fukt och bl a för att erhålla en avtorkningsbar yta har tapetindustrin på senare år gått över till plastmaterial eller till att förse sina tapeter med ett skyddande plastskikt.

Någon egen tillverkning av papperstapeter förekommer inte inom Sverige förrän på 1700-talet. Mekaniserad blev den svenska tapetproduktionen på 1870-talet i samband med att Stockholmsfirman Kåberg importerade tyska ångdrivna tryckmaskiner med torkställningar. De ovan nämnda tekniska innovationerna och införandet av träpappersmassa i stället för textillump som råvara för papper gjorde till slut att i stort sett alla, även den fattige, kunde unna sig att ha papperstapeter på sina väggar.

Lite stilhistoria

Papperstapeter hör utan tvekan till det minst beständiga av allt som formar vår hemmamiljö. De är särskilt utsatta för nötning och nedsmutsning och inte minst för modets växlingar. Det gör att de oftare än annat ersatts med nytt. I äldre hus kommer vanligen tapeterna i tät efterföljd från 1870-talet och framåt. Det kan vara särskilt markant i enklare miljöer där man bara

hade råd med de sämsta kvalitéerna och ofta måste byta. Genom att bläddra i alla dessa lager kan man få en enastående bild av hur inredningsmodet växlat under årens lopp.

Från början var svenska tapeter inspirerade av populära mönster från kontinenten. De äldsta 1700-talstapeterna var mönstrade enligt barockens stilideal. De följdes under århundradet av rokokomönster, vilka kan delas in i tre huvudmönstergrupper. Den första har som mest utmärkande motiv en kraftig, slingrande blomranka med lodrät huvudriktning. Ofta är rankan samkomponerad med en ringlande spetsbård. Den andra gruppen har det sneda rutmönstret som mest framträdande motiv. I rutans mitt eller i diagonalernas skärningspunkter kan det finnas t ex en blomma eller stjärna. Den tredje gruppen har mönster med blommor och blombuketter strödda över ytan.

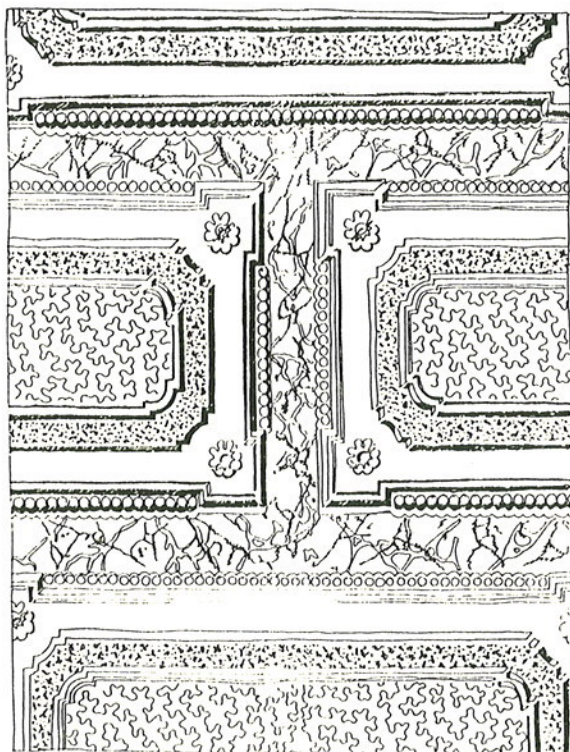
Under den gustavianska eran, under 1700-talets sista decennier, blir tapetmönstren mer markerat vertikala och strikta med ränder och utdragna blomslingor. Mot århundradets slut kommer också imitationen av klassicistiska ornament att dominera. Den därpå följande empirien fortsätter detta och man är nu starkt influerad av Napoleontidens inredningsideal. Byggnadsdetaljer avbildas gärna och stor möda lades ner på att mönstren skulle ge djupverkan och verklighetsillusion. Under denna period blir också de sk landskaps- eller panoramatapeterna på modet. En annan av empirens favoriter är milt enfärgade väggfält som omramas av tapetbårder, gärna föreställande draperade tyger i starka färger.

Frammot 1800-talets mitt blir tapeter med medaljongmönster och materialimiterande mönster vanliga. Särskilt sidenimitationer blir mycket populära men under århundradets andra hälft förekommer också trä- och marmorimitationer flitigt. Tredimensionell verkan eftersträvas i många av tapetmönstren kring seklets slut.

Mycket vanliga under 1800-talets senare decennier var tapeter med kraftfullt blommiga mönster mot en kontrasterande bakgrund. Dessa tapeter är utmärkta exempel på tidens förkärlek för starka färgkontraster i inredningen.

1800-talets andra hälft kännetecknas av stilblandning, stileklekticism och olika historiska inredningsstilar passerar revy. Så fanns det t ex tapeter med mönster i nyrenässans, nybarock och nyrokoko. Det fanns också en tendens till rumsuppdelning av tapetmönstren. Vissa mönster rekommenderades för salong och förmak, andra för matsalen och åter andra för hall och kök. Så kunde man ha en nyrokokotapet i salongen medan matsalen skulle ha en i nyrenässans.

Under 1800-talets andra hälft växer så små-

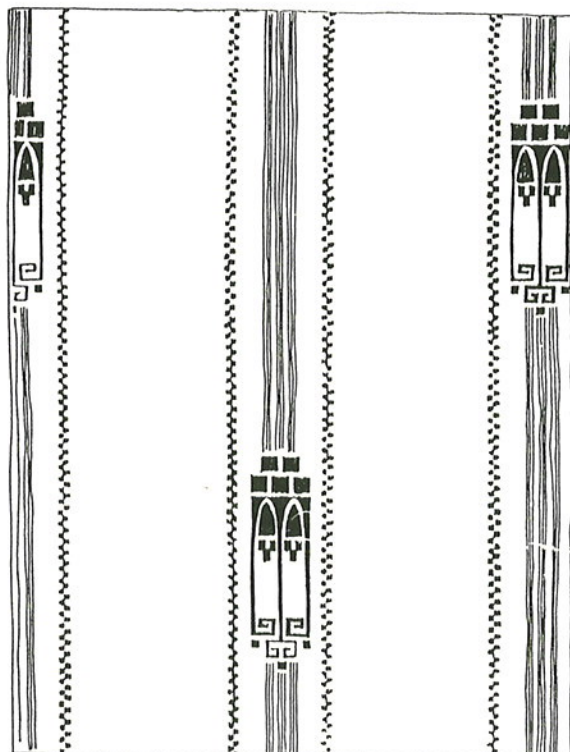

Tapetmönster på oblekt papper i brunt, vitt och kraftfullt blått som imiterar marmor och byggstenar. Mönstret illustrerar det sena 1800-talets förkärlek för imitationstapeter och tredimensionella mönstereffekter. Halltapet från Ellenö herrgård, Färgelanda kommun.

ningom en opposition fram mot tidens starka färgkontraster och tredimensionella mönster. Kring sekelskiftet 1900 börjar denna opposition på allvar göra sig gällande. Man kämpade för en mer ytmässig stil och mer enhetlig färgverkan. I den s k jugendstilen kommer dessa ideal till användning. Inspirationen kom bl a från England men också från inhemska källor. Ljusa färger ofta ton i ton och böljande blomrankor kännetecknar stilen som så småningom avlöstes av den mer geometriserande s k wienerjugenden.

Karin och Carl Larsson kom att betyda mycket för svensk inredningskonst under denna tid. Hans akvareller med Sundborns ljusa och luftiga interiörer spreds vida omkring.

Under denna tid togs många steg mot en egen svensk tapetstil. Banbrytande blev den stora hemutställningen på Liljevalchs konsthall 1917. Där lanserades en rad rumsinteriörer, inredda av svenska arkitekter som också designat tapetmönstren, nytryckta till utställningen. Tapetmönstren fick dock en begränsad spridning men bidrog så småningom till att en rad s k konstnärstapeter lanserades via Svenska slöjdföreningens försorg. Bland annat bidrog detta till att den internationella art déco-stilen kom att få sitt tidigaste uttryck inom tapetkonsten. Dessa spröda och eleganta mönster nådde dock aldrig någon större spridning. I de flesta hem tapetserade man fortfarande med blommiga tapeter i mörka

Strikt mönster i senjugend från 1900-talets första decennier. Ljusbrunt mönster på gulbrun botten med svag textileffekt. Tapeten illustrerar tidens smak för ytmässiga mönster med enhetlig färgverkan. Halltapet från Lockeruds gård, Vänersborgs kommun.

och kraftiga färger.

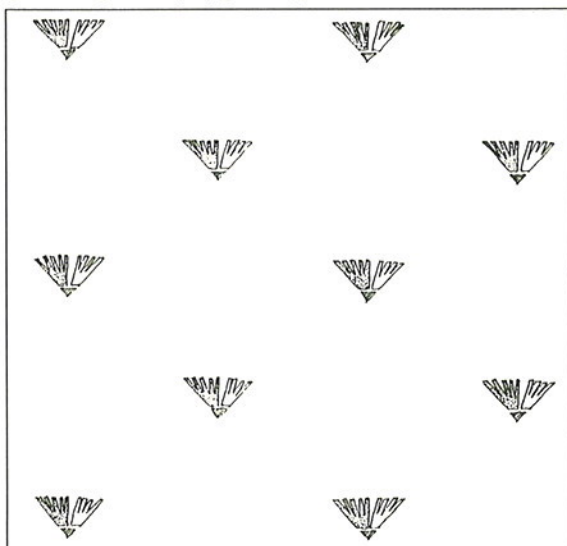
Parallellt med alla ljusa och lätta inredningsideal levde det nämligen kvar en tung konservativ stil av 1800-talstyp där imitationstapeterna spelade en viktig roll. Dessa tapetmönster var som antytts inte stilledande men förekom i nästan de flesta svenska hem från början av 1900-talet till fram emot 1930-talet. Den tapetttyp som blev allra mest populär var den s k gobelintapeten där ett mönster med lövverk, blommor eller frukter försetts med ett tunnt raster för att få en textil effekt. Andra tapeter som fick stor spridning under 1920 - 30-talen var geometriserande mönster och japaniserade blommor ihop med nonfigurativa streckmönster på en botten av oblekt papper.

Funktionalismen på 1930- och 40-talen förespråkade enfärgade tapeter i mycket ljusa färger. Den mönstereffekt som förekom var en svag prägling som gav en slags putsimitation. Den överallt dominerande färgen blev gulbeige ofta med inslag av grönt och guld.

På 1940 - 50-talen återgick man alltmer till småmönstrade ytor, vanligen med lätta och diskreta konturteckningar mot pastellfärgad botten. Dominerande under framför allt 1950-talets slut och 1960-talet blev de s k kommunalgrå tapeterna med svagt tecknade mönster ofta i vitt. För att åter försöka höja de estetiska kvaliteterna hos svenskt tapetryck engagerades vid

den här tiden åter igen konstnärer och formgivare. Det har resulterat i många spännande och djärva mönster under de senaste decennierna.

Man kan dock konstatera att de materialimiterande mönstren fortsatt haft stor spridning. Textilimitationer dominerar men imitationer av stråklädsel, träpanel och kakel förekommer också. Under 1970-talet var vävtapeter och vävimitationer i kraftfulla färger vanliga. Då återkom också många traditionella tapetmönster såsom medaljongmönster och blommor. Som en reaktion mot denna färg- och mönsterrika era blev det under 1980-talet populärt med helt vita väggar eller småmönstrade, pastellfärgade tapeter. Nu i början av 1990-talet kan man åter skönja ett intresse för mönstrade och lite mustigare färgsatta papperstapeter.

Ljusa stiliserade blommor på ljus rosa eller ljus grå botten. Tapetmönstret representerar 1980-talets ljusa tapetmode med småskaliga mönster med diagonal verkan mot pastellfärgad botten. "Eternell" ur Duroklassiker.

Ta vara på fina tapeter

När man skall renovera ett gammalt hus finner man nästan alltid gamla tapeter limmade i många lager ovanpå varandra. Tapeterna kan berätta lite av husets historia och genom att ta fram lager för lager kan vi läsa hur modet har växlat och om tidigare ägares skiftande smak. Har man tur kan tapetens baksida också berätta något. Där kan t ex finnas stämplat och uppgifter om tillverkare och tillverkningsår. Tidningar som fått utgöra underlag för tapeten kan också hjälpa oss att tidsbestämma omtapetseringar.

När man på detta sätt "bläddrar" i gamla tapetlager inser man att tapeter inte bara är gammalt papper utan också värdefull konst- och kulturhistoria.

Vad gör man då med äldre tapetlager? Det viktigaste är att man inte, när det är dags att tapetsa om, river bort alla äldre lager först. Det bästa är att tapetsa även den nya tapeten

ovanpå de andra - såsom tidigare generationer gjort. På detta sätt hålls de gamla kulturhistoriska tapetlagren bevarade under. Kommande generationer kommer uppskatta att även de får en möjlighet att upptäcka och följa de gamla tapeterna.

Även om man helst bör låta gamla tapeter sitta kvar på väggarna kan det vara intressant att ta prover som delas lager för lager. Måste man mot all förmodan riva bort gamla tapeter inför nytapetsering bör man absolut spara provbitar. För att få med tapeternas mönster bör provet vara minst i A3-storlek. Provbitarna tas med fördel uppe vid taklisten eller vid golvlisten eller en bröstning så att eventuella bårder och fältindelningar kommer med. Provbiten kan sedan delas i sina olika skikt så att man får likt en blädderbok med tapetlager från husets olika rum.

När man skall sära på tapetskikten kan man gå tillväga på lite olika sätt. En modell är att lägga provbiten mellan blött tidningspapper i en plastpåse 12 - 24 timmar. Fukten löser långsamt upp limmet mellan de olika tapetskikten. Man bör dock helst ha provet under noggrann uppsikt och vara försiktig eftersom det kan hända att tapeternas färger kan börja vandra från tapet till papper och mellan de olika tapeterna. Ett annat sätt är att helt enkelt sänka ner tapetprovet i lite ljummet vatten eller ännu hellre låta tapetsjoket ligga och flyta på vattenytan. Med tanke på att limtrycket lätt löses upp kan det vara vanskligt. Provet måste ligga så stilla som möjligt i badet och inte tas upp och ner för mycket. Tapeterna måste hållas under noggrann uppsikt och händer det något med färgen får man genast ta upp dem.

De olika skikten lossnar olika lätt ifrån varandra och förutom vatten behövs en mycket tunn spatel att försiktigt skilja lagren med. Att skilja på tapetlager är pilligt och tålmodsprövande men ger ett mycket spännande resultat.

Bra är att försöka nåla upp tapeterna mot ett glatt underlag medan de torkar så de inte bubblar sig för mycket.

I enstaka fall om man finner tapetlager som verkar särskilt intressanta kan läns museet hjälpa till med att dela på de olika skikten.

Om tapeten på väggen är hel och oskadd och verkar intressant eller om du gör en spännande upptäckt så skicka gärna in ett fotografi med en liten beskrivning till läns museet innan någon åverkan görs.

Kanske har man en tapet som man skulle vilja bevara och som är i så pass god kondition att det låter sig göras. Handlar det om en riktigt värdefull tapet bör en fackman tillkallas men med vanliga papperstapeter kan man göra en hel del själv, som att försiktigt dammsuga av den, laga

och släta ut bubblor. Den norska skriften "Tape-
ter i Norge" innehåller en hel del tips om hur
man kan gå tillväga, vilka återges här:

"Slik kan du gå fram"

Det du kan gjøre selv, er å reparere rifter og skader, tette
hull og flate ut bobler. Dette er utrustningen:

- Lim: Skolelim, P.V.A. snekkerlim, tapetklister eller modo-
collklister, alle vannløselige og svake.
- Kniver: To bordkniver av typen Sheffieldkniv og en vir-
kelig skarp kniv.
- Akvarell- og dekkfarger. Tynne kunstnerpensler (nr 8 -
12).
- Japanpapir, som du får i større bokhandler.
- Tørkepapir (husholdningsrull)
- Rødsprit, vann og en engangs injeksjonssprøyte, 50 ml
med kanyle, som du får på apotek.
- Hårtørre.

Børst tapetet fritt for støv med en myk kost, eller bruk
støvsugeren svakt og uten å gni. Så kan du foreta det
nødvendige reparasjonsarbeidet.

Løs tapet

festes med en lim/vann-oppløsning som skummet melk,
tilsatt 1/2 ts. rødsprit pr. 1/2 liter limvann. Fukt *baksiden*
av det løse tapetet med lunkent vann tilsatt rødsprit (1/2 ts.
pr. 1/2 l. vann). Bruk pensel eller sprøten hvis det er
vanskelig å komme til. Unngå vann på forsiden av tapetet og
tørk det vekk med en gang hvis du er uheldig. Vann gir
skjolder og kan løse opp trykkfargene.

Når tapetet er blitt mykt, går du fram på samme måte
med limvannet. Også veggen skal smøres med limvann, som
så tørker et halvt minutt. Så trykkes tapetet forsiktig på
plass. Små skrukker jevnes ut med kniven som underlag.
Bruk så hårtørre på reparasjonsstedet samtidig som du
trykker fast med fingrene. (Eller tapetet festes med knap-
penåler)

Bobler i tapetet

kan du også greie selv. Sprøyt vann/sprit-blandningen inn
midt i boblen. La vannet stå et par sekunder og sug det så
tillbake. Tøm sprøyten og fyll den pånytt med limvann.
Sprøyt litt inn i hulrommet under boblen og vent i ca. 10
sekunder. Press tapetet mot underlaget fra kanten av
boblen og innover mot midten. Tørk straks med hårtørre-
ren.

Tetting av mindre hull

gjør du med japanpapir. Bland en ny limblanding, litt
tykkere enn den forrige - som kulturmilk denne gang. Sett
ikke til rødsprit. Smør limet tykt rundt kantene på det
hullet som skal tettes. En bit japanpapir som er rikelig
tilmålt legges på og klemmes godt fast. Dette skal lufttørke.
Etter ca. 3-4 timer kan det overflødig papiret rives bort og
kanten blir jevn. Gjenta det hele hvis det ser ut til å være
nødvendig.

Retusjere

kan vi gjøre når det er blitt mindre skader i tapetmønsteret.
Til det bruker vi akvarell- eller dekkfargene. Bland en og en
farge og prikk mønsteret inn der det er blitt borte. Begynn
alltid med bunnfargen og fyll inn konturer og linjer
etterpå. Til slutt fylles flatene.

Hvis skadene er store, lønner det seg bedre å ta tapet-
strykker fra veggpartiene bak reoler eller sofa, klippe dem

til så de passer inn i mønsteret og lime dem over det skadete
partiet. Fukt baksiden av lappen. Etter ett - to minutter
påføres limvann av kulturmilkstypen og lappen settes på.

Vedlikehold

av eldre tapet skjer best med støvsuger eller en myk børste.
De tålder sjelden vask eller fuktighet overhodet."

"Tapeter i Norge" är ett särtryck av Fortids-
vern nr 2/1984 och kan beställas från Foreningen
til norske Fortidsminnesmerkes Bevaring i Oslo.

Att få tag på "nygamla tapeter"

När man renoverar hus kanske man önskar att ge
ett rum tillbaka något av sin ursprungliga prägel.
De äldre tapetlagren kan då ge upplysningar och
inspiration. Det kan handla om att hitta rum-
mets ursprungliga färgställning eller kanske att
ta tillvara ett gammalt mönster. Kanske vill man
ha en helt tidstypisk tapet eller t o m göra en
kopia av någon av husets gamla tapeter. En bra
tumregel vid tapetsering med "nygamla" tapeter
är att inte välja en för gammal eller för fin tapet
t ex en slottstapet för ett torp.

Tapeter med gamla mönster i nytryck går
numera bra att få tag på i varierande prisklass
och kvalité. Eco i Anneberg och Duro i Gävle har
varsin kollektion med äldre mönster som vid det
här laget är ganska kända. Ecotapeters katalog
heter "Epok" och innehåller svenska tapeter från
fem sekler. Duros "gammalsvenska tapeter i ny-
tryck" som funnits under ganska många år har
under hösten 1991 kommit ut med en nästan
helt ny uppsättning med nytryckta gamla möns-
ter. Några av de gamla mönster som fanns i förra
upplagan av "gammalsvenska tapeter" ingår nu-
mera i kollektionen "Duroklassiker".

Lim & handtryck AB heter en firma som re-
konstruerar och nytillverkar kulturhistoriska
tapeter med gammal teknik, lim- och block-
tryck. Om man vill specialbeställa en ny tapet
med ett gammalt tapetmönster som man funnit
är detta rätt ställe att vända sig till. Med hjälp av
tapetfragment, fotografier eller befintliga tape-
ter kan Lim & handtryck AB rekonstruera tapet-
mönster som de sedan trycker upp. Tapeten
trycks antingen med valsar i en limtrycksmaskin
eller med den ursprungliga tapettryckningsme-
toden blocktryck. Vid speciella beställningar
kan man också ta till en modernare metod med
screentryck.

Det vanligaste är att mönstret tas fram på
valsar. Dessa monteras i en limtrycksmaskin som
kan trycka upp till åtta färger samtidigt. Här
trycks mönstret skvätt i kvätt och upptill 700 m
tapet kan göras på en gång. För ändamålet har
man köpt en gammal limtrycksmaskin från ta-
petfabriken Erismann i Breisach i Tyskland. Val-
strycket sker således maskinellt men är ändå
utpräglat hantverksbetonat.

Firma Lim & handtryck har dessutom en omfattande mönster- och tapetvalsbank från 1860 och fram till 1940. Gamla block och schabloner finns också, så är man förtjust i gamla tapetmönster har de en rik kollektion att välja ur. Beställer man minst 10 rullar kan man få tapeten upptryckt i egenvald färgställning. Firma Lim & handtryck har butiker i Amerikaskjulet i hamnen i Göteborg och på Långholmen i Stockholm. På båda dessa ställen finns tillverkning, utställning och försäljning.

På centrum för byggnadsvård i Gysinge finns också nyproducerade gamla tapeter att köpa. Centrum för byggnadsvård har två mönster, de är från 1900-talets början och tillverkas genom Duro. Centrum för byggnadsvård är dessutom svensk återförsäljare av finska limfärgstryckta tapeter. Det är firman Uulatuote oy i Kauvatsa, Finland som i liten upplaga specialtillverkar fyra tapeter från 1790, 1810, 1870 respektive 1890. De finns i några olika färgställningar.

I Norge har firman "Kulturhistoriske tapeter" i samarbete med Riksantikvaren låtit göra nytryck av norska papperstapeter från 1700- och 1800-talen. Tapeterna är tryckta hos Lim & handtryck och finns till försäljning hos såväl Lim & handtryck i Sverige som hos Kulturhistoriske tapeter i Lillesand i Norge.

"Christiania tapetverksted" i Oslo är en annan norsk firma som nytrycker gamla tapetmönster. Där kan man bl.a. finna flera kraftfulla mönster i 1800-talets nystilar.

Förutom ovan nämnda möjligheter kan man också vända sig till sitt länsmuseum. På en del håll är man nämligen på gång att trycka upp något eller några gamla tapetmönster från respektive län.

En byggnad bör underhållas med sådana metoder att de inte försvårar ett framtida underhåll. Ansvaret för en god byggnadsvård vilar på den enskilda fastighetsägaren.

Alla byggnader bör byggas om varsamt så att kulturhistoriska och arkitektoniska kvalitéer bevaras. Det är genom intresse och engagemang hos den enskilda fastighetsägaren och projektören som det kulturhistoriska arvet kan förvaltas och byggnadstraditionen kan leva vidare.

Kommunens byggnadsnämnd kan ge besked om bygglov krävs eller om speciella restriktioner för ombyggnad gäller. Kommunens bygglovarkitekt kan ge praktiska råd i ombyggnadsfrågor.

Vid förändringar av byggnader som är skyddade enligt kulturminneslagen, byggnadsminnen, krävs tillstånd av länsstyrelsen.

Läns museet och andra museer hjälper till med byggnadsantikvarisk rådgivning till såväl fastighetsägare, projektörer som hembygdsföreningar.

Litteratur:

Brønne, J: *Tapeter i Norge*. Särtryck ur tidskriften Fortidsvern nr 2/1984. Foreningen til norske Fortidsminnesmerkens Bevaring. Oslo 1984.

Hidemark, O. m fl: *Så renoveras torp och gårdar*. Västerås 1982.

Nordiska museet: C.F. Torsselius tapetmålarkbok. *Med mönster till målade väggdekorationer i rokoko och gustavianska stilformer*. Stockholm 1965.

Stavenow - Hidemark, E: *Subrosa*. Nordiska museet 1991.

Tunander, I: *Tapeter i Sverige*. Västerås 1984.

Tunander, I: *Tapeter på svenska väggar*. Artikel i Byggnadskultur nr 3/1990.

Informationsbladet

är framställt inom ramen för ett samarbetsprojekt mellan museerna i västra Sverige och Byggnadsvård-Näås. Bladet är redigerat av l:e antikvarie Margareta Hallin vid Älvsborgs länsmuseum.

Text och illustrationer

Antikvarie Marie Odenbring vid Älvsborgs länsmuseum.

Foto:

Rosell och Hansson, Limtrycksmaskinen hos Lim & handtryck AB

Form och lay-out:

Arkitekt Olof Antell, Stockholm och l:e antikvarie Margareta Hallin vid Älvsborgs länsmuseum.

Distribution och abonnemang:

Byggnadsvård-Näås

Näås slott, södra flygeln

448 00 FLODA, tel. 0302 - 35843.

Utgivare:

Älvsborgs länsmuseum

Februari 1992